RUTA DE "L'ESCANYAPOBRES", DE NARCÍS OLLER

L'Espluga de Francolí i el Bosc de Poblet

MARGARIDA ARITZETA I ABAD

Narcís Oller
SOCIETAT NARCÍS OLLER ▸ VALLS

Editat amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Diputació Tarragona

Primera edició: març de 2017

Imatge de la portada: Vista de l'Espluga de Francolí des de la via del ferrocarril durant els primers anys del segle XX
(Museu de la Vida Rural)

© del text: Margarida Aritzeta

© de les fotografies: Margarida Aritzeta, Museu de la Vida Rural i col·lecció particular Josep M. Vallès Martí

Edita:
Societat Narcís Oller
Antic Hospital de Sant Roc
C. Jaume Huguet, 1
info@narcisoller.cat – www.narcisoller.cat

Disseny i composició: Gràficament / Imatge-9, SL

Impressió: Romanyà-Valls, SA

Introducció

Narcís Oller (Valls, 1846 – Barcelona, 1930) és conegut com el pare de la novel·la catalana moderna. Com a bon autor realista, podem trobar a les seves novel·les una imatge de la societat del seu temps. Però ell insisteix que no hi hem de buscar una còpia o una crònica de la realitat perquè la literatura és terreny de la fantasia.

Narcís Oller publica *L'Escanyapobres* l'any 1884. L'any següent enceta la publicació del que serà el cicle de Vilaniu, que integren les novel·les *Vilaniu* (1885), *La febre d'or* (1890-92) i *La bogeria* (1899). Tant a *L'Escanyapobres* com a les novel·les del cicle de Vilaniu l'autor crea uns espais de ficció (amb pobles, muntanyes, rius, conques i valls) que tenen noms imaginaris però que, observant atentament la seva descripció, tenen una correspondència prodigiosa amb els seus referents reals. Així com darrere de Vilaniu hi podem identificar Valls i els seus entorns, darrere de la Maiola hi ha els Boscos i el Serrat del Comte es correspon amb la serra de Miramar, a *L'Escanyapobres* podem reconèixer, sota el topònim inventat de Pratbell, la població de l'Espluga de Francolí, i en Malgual hi podem veure Vimbodí i el Bosc de Poblet.

Els topònims inventats i també alguns dels antropònims d'aquestes novel·les d'Oller tenen una relació constant amb el seu referent extern.[1] Ens

[1] Habitualment els construeix amb el recurs de la metonímia. Sovint hi afegeix un matís d'ironia.

fan pensar de seguida en el lloc real que li ha servit d'inspiració, perquè hi ha muntanyes, rius, camins, poblacions i carrers que no han canviat gaire (o que es poden reconèixer malgrat els canvis) encara que hagin passat cent quaranta anys. Si la lectura actual encara ens permet transitar pels llocs de les seves novel·les, imaginem-nos l'excitació dels lectors del seu temps, que fins i tot es podien fer la il·lusió de reconèixer-hi alguns personatges! Però l'autor no vol que les novel·les siguin massa transparents i, mentre per una banda ens diu que les seves històries arrenquen de casos reals, s'indigna quan algú concret pretén veure-s'hi retratat. Per què ho fa? Perquè vol mantenir la distància estètica. De manera que tergiversa dades relatives als personatges en què s'inspira i barreja episodis històrics que a la realitat són distants en l'espai o en el temps, i refà els materials com si muntés les peces d'un trencaclosques. Contínuament marca fronteres entre el referent i la ficció, perquè no té cap interès que les seves novel·les siguin llegides com la història d'alguna cosa que va existir de veritat. Oller insisteix a les seves *Memòries literàries* que fa literatura i que la literatura és una cosa molt diferent de la crònica que fan els periòdics.

I tanmateix, tal com ja ens ensenyava Aristòtil, la lectura d'aquestes ficcions fa que retornem la vista a la realitat que ens envolta i la comprenguem i l'apreciem d'una altra manera, segurament amb una major intensitat.

Els espais de *L'Escanyapobres* es poden seguir fàcilment sobre un mapa o sobre el territori de la Conca de Barberà. I darrere de la fantasia dels noms inventats hi podem reconèixer els topònims que els van inspirar, perquè el mateix autor ens en dóna les claus en la seva escriptura. A l'inici de la novel·la hi ha dues dades que serveixen per localitzar el referent real de Pratbell a l'Espluga de Francolí: l'una és que situa la població en l'eix de la carretera de Madrid a la Granada (l'N-240). L'altra, i definitiva, és que s'hi inaugura l'estació del ferrocarril el juny de 1865. També és determinant que la vila, vista des del camí de l'estació, mostri la silueta d'un castell emmerletat i una església romànica, i que ben a prop hi hagi una gran finca agrària en explotació, un bosc, unes mines, molins, una font de ferro i la presència constant de la vinya.

L'acció de *L'Escanyapobres* transcorre en un temps històric indeterminat. Passen anys entre el moment que l'Oleguer obre magatzem al carrer de la Roca de Pratbell i el seu desgraciat final ("Passaren mesos, passaren anys," Oller 1884:8). En el decurs d'aquests anys conflueixen a la novel·la episodis que tenen el seu referent en diversos moments de la història de l'Espluga i de Vimbodí i Poblet. De manera que hi trobem indicis de la subhasta dels béns desamortitzats de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, la compra i l'enderroc del castell de l'Espluga (1859-62); l'arribada del ferrocarril (1865); la subhasta d'una sèrie de lots provinents dels béns desamortitzats del monestir de Poblet (en diverses etapes fins al 1874); l'explotació de la Mina Atrevida (entre 1872 i 1873); i el projecte de les Masies al voltant de la Font de Ferro, que s'inicia a la segona meitat dels anys setanta però que no arriba a prendre volada sinó a la fi dels anys vuitanta del segle XIX. A *Vilaniu* també barrejarà alguns episodis de procedència diversa. Lluny de desentonar, l'operació queda estèticament coherent perquè a la novel·la no es consignen més dates que la de l'arribada del ferrocarril, que serveix per situar el focus sobre el lloc i arrencar el canvi d'activitat econòmica del protagonista. El temps de la història, inconcret, és un temps de ficció en què concorren i se superposen una sèrie de fets que a la realitat no van ser mai coincidents.

Vegem quins són els espais de *L'Escanyapobres* i quina correspondència tenen amb els espais reals.

Margarida Aritzeta i Abad

1. L'estació del ferrocarril
2. La Font Major. L'Horta d'Amunt, l'Horta d'Avall i les Parades del Pont
3. La font Baixa. El camí de l'Estació
4. Carrer dels Ametllers. La costa del castell
5. Plaça del castell
6. Plaça de la Vila. Fonda del Comercio
7. Carrer de Mossèn Muntanyola i capella de Sant Roc
8. Carrer de la Pedrera. Magatzems de Cal Borràs i Cal Civit. Les Roques del Guineu
9. Carrer Nou. Notaria. Portal de Poblet
10. Plaça de l'església. L'església vella de Sant Miquel. La fi del castell: l'església nova

Ruta de "L'Escanyapobres" de Narcís Oller. L'Espluga de Francolí i el Bosc de Poblet

Pratbell

L'Espluga de Francolí

Pratbell és el nom de la vila on l'Oleguer, conegut com l'Escanyapobres, obre el seu magatzem de gra cap a la meitat del segle XIX. És una vila que creix, a la vora de la carretera que va de Madrid a la Granada (que coincideix amb un tram de l'actual N-240), impulsada pel comerç del gra que ve de la Segarra, l'Urgell i l'Aragó, i que aprofita els molins, que sovintegen a la vora dels rius. Té el terme plantat de vinya i el vi és una de les seves riqueses naturals. A la segona meitat del segle XIX la silueta de la vila encara mostra el seu recinte emmurallat i les torres superbes del seu castell emmerletat es retallen contra el cel. També té una església romànica i fonts de ferro. El seu referent real és l'Espluga de Francolí.

El topònim Pratbell està format per "prat" i "bell". El nom li pot venir de Prats, que és un nom de lloc (un pujol) situat entre l'Espluga i Blancafort, a prop de la Guàrdia dels Prats i del santuari de Santa Maria dels Prats.

Margarida Aritzeta i Abad

Punt 1: L'estació del ferrocarril

Si la població de Pratbell va agafar impuls a partir de la proximitat de la carretera i el comerç de gra, amb l'arribada del ferrocarril aquesta activitat es va desbaratar. L'Escanyapobres i el notari hi veuen l'origen de la decadència econòmica de la vila, perquè ara persones i mercaderies passaran de llarg de la població. El cas és que, amb l'arribada del tren, el negoci de l'Escanyapobres comença a decaure, encara que les veritables conseqüències de l'arribada del ferrocarril en l'economia de Pratbell s'aniran veient amb el pas del temps.

El tren s'inaugura a l'Espluga de Francolí el mes de juny de 1865. L'estació està separada de la població, dalt d'un talús, tal com es descriu a la novel·la. Ubicada al nord de la vila, guaita sobre les hortes per on baixa el riu Milans i sobre la Font Major, on neix el Francolí, que rep les aigües del Milans. Encara que el tram de via fins a Vimbodí es va construir a continuació del que venia de Montblanc a l'Espluga, va trigar força a tenir continuïtat en direcció a Lleida.

La novel·la sembla que anticipi la fascinació que devien sentir els futuristes per les màquines, la tècnica i els signes del progrés. La manera com es descriu el ferrocarril i els efectes que té en la població, que el mira passar embadalida, donen com a resultat uns paràgrafs d'una gran qualitat literària.

> El carril, aquell carril tan desitjat, que, a so de campanes i terrabastall de músiques, el 15 de juny del 65 s'inaugurà a Pratbell,[2]

[2] El dia 15 de juny de 1865 va ser un dijous. Segons dades de la història del ferrocarril, el tram Montblanc-l'Espluga de Francolí va entrar en servei el dilluns 26 de juny de 1865 i en aquesta data van començar a arribar els trens a l'Espluga. Per què, doncs, les festes es van fer en dijous, quan encara faltava una setmana i mitja per a l'inici del servei? Senzillament perquè es tractava de la diada de Corpus, molt més solemne per fer celebracions que un diumenge qualsevol.

acabà arreu amb els antics mercats. Les feixugues galeres de l'Urgell i de l'Aragó no hi comparegueren més; el bestiar de Verdú tampoc; els bladers hagueren de tancar els magatzems; els ramblers emigraren; aquell brogit d'invasions forasteres no trencà ja periòdicament el repòs dels carrers de Pratbell. Un somni etern semblà apoderar-se de la vila, el somni que pesa damunt les poblacions pageses. Enmig d'aquella quietud, ressonava amb certa tristesa l'espinguet potent de la locomotora, crit d'alerta d'una nova civilització sorollosa i atrafegada.

Llavors l'estació s'animava un xic; els veïns del raval guaitaven per les finestres; els pocs pagesos escampats per la plana com figuretes perdudes es redreçaven i restaven embadalits, les mans plegades damunt l'eina de treball. De sota terra, del túnel de Malgual, apareixia, embolcallat en fum, el tren, indecís, negre, empetitit com joguina de fira per la distància i per la magnitud de les muntanyes que li servien de fons. Ell corria, corria, i solament imposant-li fites coneixia l'espectador que guanyava camí. Però, així i tot, duia en si certa majestat, tot d'una atractívola i imponent, que obligava a mirar-lo. En el seu curs era capriciós i enjogassat. Tantost mostrava al llarg la seva trencada silueta en camp ras, davant del lluminós horitzó; tantost es presentava de pit, blanca cimera esblenada al cap, els seus ulls rodons llampeguejaven; tantost s'embarumava en canyars i arbredes, o s'encauava en un tallat serradet, damunt del qual, arreu, s'arrossegaven fantàstiques fumeroles. A estones se'l sentia xisclar adolorit; a estones panteixar amb afany; i, a mesura que s'acostava, la terra trontollava sota els peus, la màquina s'engrandia, la seva embranzida es feia imposant. De sobte eixia d'un altre tallat, llançava als aires un xisclet més viu i llong, al qual responia la campana de l'estació, enfrenava l'embranzida, i, dalt del geomètric talús, desfilava sobre frèvol rodatge la interminable corrua de vagons embalumats de saques, bótes, carbó, fustes, ferro i maquinària. Els vagons topaven uns amb

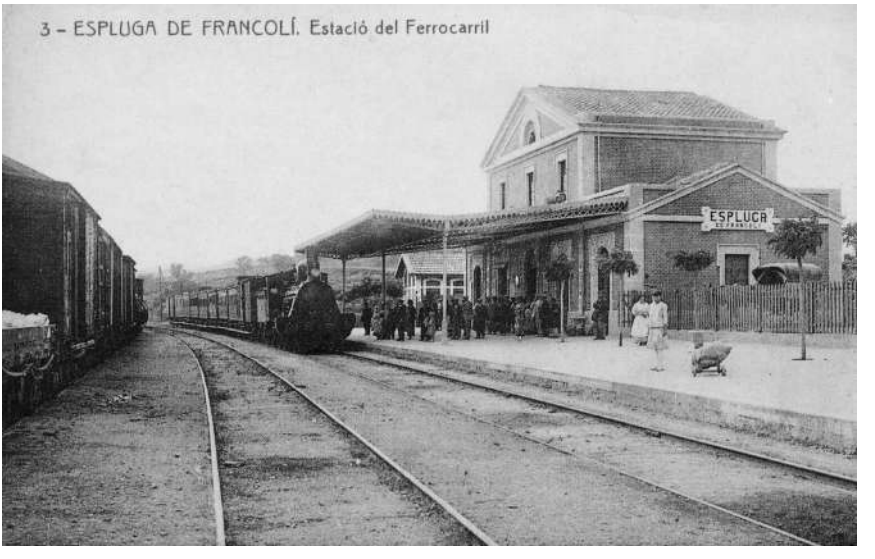

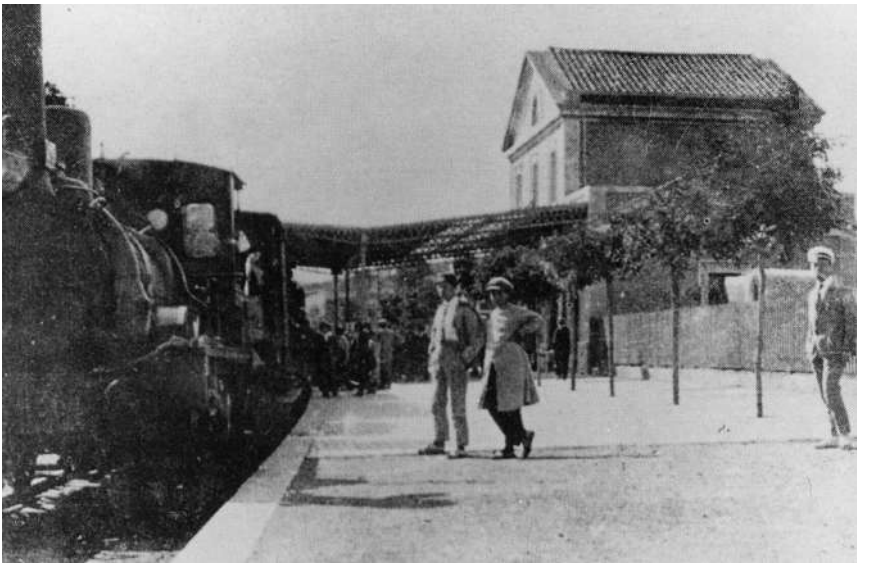

Dues vistes de l'estació de l'Espluga de Francolí, la de dalt més antiga. En totes dues s'hi veu una locomotora de carbó. (Museu de la Vida Rural)

altres com marejats; llur rodam grinyolava al pes de tanta abundor. En duien més ells en un viatge que no pas en trafiquejava la vila en deu mercats; i sols algun dia, mentre la màquina feia aigua, s'enganxaven a la cua dos o tres vagons més que tancaven les sobralles de Pratbell. Pocs minuts després fugia, tot aquell comboi de riquesa, amb un crit salvatge d'orgull, deixant espalmada la vila, buida i solitària l'estació, com capsa abandonada al mig del camp.

Els pratbellins, de les finestres estant, sentien quelcom d'imponent i trist alhora, fins quan el tren era de passatgers. Veure tot aquell eixam de desconeguts que s'abocava a les finestres indiferent, dames amb vestits rebuscats, quintos que cantaven cançons estranyes, jovent desvergonyit que saludava en so de burla, senyors que corrien del tren a l'estació i de l'estació al tren, empenyent-se, atropellant-se; contemplar com tot aquell món tornava a entrar en caixa als cops sords de les portelles, i amb quin desdeny partia tot joiós sense veure Pratbell sinó d'esquitllèbit, era fantasmagoria antipàtica que ofenia el patriotisme i amargava el sentiment de germanor. D'on venia, on anava, aquell tros d'humanitat tan indiferent per l'altre tros? S'hauria dit que era un pesombre que es repetia cada tres hores per interrompre la pau dels pratbellins, passant-los pels ulls races i més races d'un món nou i esbojarrat que vivia viatjant eternament. *(Oller 1884: 15-16)*.

Amb el temps, a Pratbell, sembla que els projectes vagin, vinguin i s'esfumin amb la mateixa celeritat que el tren:

> Avui es parlava d'una fàbrica, demà d'unes mines, un altre dia era una font miraculosa el que havia de remuntar la vila; però ni la font, ni les mines, ni la fàbrica apareixien en altre món que en l'imaginari, consol dels desenfeinats empobrits. El que era real era el carril, aquells combois de riquesa que desfilaven a la vista de tots, per fugir, sorollosos i amb crits d'orgull, d'aquell

racó de misèria que els donava pas! *(Oller 1884: 48)*.

Punt 2: La Font Major. L'Horta d'Amunt (o de Munt), l'Horta d'Avall (o de Vall) i les Parades del Pont

El riu Francolí neix a la Font Major. A l'època en què transcorre la novel·la, i al llarg del Francolí, al terme de l'Espluga hi havia els molins fariners del Grassetes, de la Vila, del Bou, dels Frares i de la Poca. Al riu Milans, afluent del Francolí, hi havia el molí del Guasch.

> Els blats de l'Urgell i de l'Aragó hi abocaven a torrentades els carros, i era negoci gras no deixar-los passar endavant, proveït com estava el país de salts d'aigua i bons molins. *(Oller 1884: 7)*.

L'arribada del ferrocarril, diu la novel·la, arruïna els magatzems de gra. Amb els beneficis que ha fet durant els anys de bonança, l'Escanyapobres adquireix unes propietats que li poden continuar reportant beneficis sucosos malgrat el canvi d'orientació de l'economia local. Són l'Hort dels Mínims, les Parades de Dalt i la Coma. És l'època en què se subhasten diversos lots provinents de la desamortització, primer de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, després de Poblet. El fet que d'una de les propietats en digui Hort dels Mínims indica que és una propietat procedent d'un orde religiós desamortitzat.[3] L'Horta d'Amunt i l'Horta d'Avall són al nord de l'Espluga i alhora afronten amb les Parades del Pont (les Parades de Dalt, a la novel·la), que ens consta que van ser dels hospitalers (Roca 2000:189).

Ara que té propietats, el notari Xirinac pregunta a l'Escanyapobres si no

[3] L'antic convent dels Mínims de Valls allotja l'hospital mentre que les propietats adquirides per l'Escanyapobres són propietats desamortitzades a l'orde de l'Hospital o dels hospitalers (nom popular amb què es coneix l'orde de Sant Joan de Jerusalem). El joc de paraules és enginyós, encara que avui dia no sigui de comprensió immediata.

Muralles i Horta d'Avall. (Col·lecció particular Josep Maria Vallès)

pensa a casar-se:

> —Comprenc que no hi penséssiu mentre féieu el fonament de la vostra casa; però avui que teniu la Coma, l'Hort dels Mínims, les Parades de Dalt, en una paraula, el ronyó cobert; avui que heu de plegar la botiga, que us n'aneu a la quarantena i voleu ésser pagès, heu de pensar-hi. *(Oller 1884: 18).*

L'Oleguer és un home ric, sí, però només el temor dels lladres (i el consell del notari) l'havien fet decidir a adquirir propietats a canvi d'aquells diners en forma de monedes sonants que idolatrava. Si no fos pel temor dels lladres, mai no hauria canviat les monedes per un tros de terra.

> —Un cop de mà! Un cop de mà!
> Sense això no hauria comprat l'hort, per barat que l'hi haguessin venut, ni tampoc, un cop adjudicades, no hauria pas conservat ni dos dies les Parades de Dalt i la Coma, que el tribunal li lliurava per sentència executiva.
> —Terres! Déu en do a qui en vulgui! No porten sinó maldecaps i gastos. Diners, diners que es veuen créixer, que ocupen poc lloc i un se'ls pot guardar. Però… un cop de mà! Un cop de mà! Sempre aquell cop de mà, suspès sobre el seu cap, el feia somiar lladres i l'omplia d'una basarda més consemblant a la dels ge-

Horta d'Amunt (o de Munt)

Horta d'Avall (o de Vall)

losos que a la dels porucs, perquè, com a tot amant orb, no li dolia la vida, sinó l'objecte estimat. *(Oller 1884: 22).*

L'Hort i les Parades són propietats petites. Sabem que provenien dels lots desamortitzats dels hospitalers. La Coma, en canvi, és una propietat molt gran que cau al terme de Vimbodí, dintre de l'àrea de les antigues propietats del monestir de Poblet.

Actualment l'Horta d'Avall (o de Vall) ha desaparegut entre la brossa que voreja el Francolí, i el lloc on hi havia les Parades està edificat.

Punt 3: La font Baixa. El camí de l'Estació

A l'època de *L'Escanyapobres* hi havia vinya al llarg del camí de l'Estació i el lloc oferia una interessant imatge panoràmica de la vila.

> —Aquí ho tenen: ja ho veieu, Oleguer —deia, una tarda, el notari Xirinac, pel camí de l'estació, quan encara brunzia en l'espai l'esgarip del tren de càrrega que s'allunyava via amunt—. I tan criticats com vàrem ser per no contribuir a les festes!
> […] I altra volta a caminar: el notari llepant el capçó d'argent de la seva mangala; l'Oleguer amb les mans encreuades al darrere, estrenyent un grapat de redoltes.
> El camí era solitari, cobert d'un fang roig envidreït que cruixia sota el calçat. Al capdamunt, la vila destacava la seva foradada silueta, amb el seu castell emmerletat i el seu campanar romànic, sobre un cel roent de tardor que anava esblaimant-se per moments. La veïna serra, campida de blau negrós, batia sobre la plana ombra misteriosa. Un taro bastant viu feia saltironar

Font Baixa. (Col·lecció particular Josep Maria Vallès)

> les fulles seques com ocells ferits i, en les seves alenades fortes, omplia la terra de remors d'esgarrapades. Llavors, els pelats sarments, que guaitaven al camí, cruixien, es revinclaven convulsivament, i semblaven vergassar els pocs pàmpols morts que conservaven encara. Un pressentiment d'hivern, prenyat de melangia i cruesa, s'apoderava dels cors. *(Oller 1884: 17-18).*

Des d'aquest indret, mirant cap a la vila, encara es veuen restes de dues torres del castell i un pany de muralla, vestigis dels temps d'esplendor.

Punt 4: Carrer dels Ametllers. La costa del castell

El notari don Magí Xirinac i la seva dona, amb l'Escanyapobres i el mul, van a veure el castell. Des de la notaria, caminen una estona i finalment enfilen la costa:

> Així travessaren mitja vila, fins a arribar a les darreres casetes del carreró miserable d'on partia la costa del castell. Aquesta era una dreta graonada, empedrada de palets i faixes de llicorella esmolada que feien arriscada l'ascensió. La molsa i l'herba rana que circuïen els bombats palets els deixaven sols clapejar com pelats caps de mort mal enterrats. Sort que l'esgarrifosa impressió era arreu substituïda per l'esment continuat que l'esperit de conservació reclamava. L'animal, no obstant, entre relliscades i caigudes, es resistia amb tal força a trepitjar aquell solatge, que no hi bastaven crits ni cops. Encabritat, arrufant el nas, eixordant el món amb els seus brams anguniosos, aquí queia i allà s'aixecava, traient foc de les pedres, tot esfereït, com si fos més impressionable que les persones. No cal dir que, davant de les seves bogeries, el notari i la seva muller van donar-se brasa a fugir costa amunt, enganxats l'un amb l'altre i arrambant-se a les vores del camí, fins a arribar al peu del clos.
>
> Tancava aquest un reixat de senzills barrots de ferro, menjats de rovell, tan deslloriga ts ja i fora de polleguera, que, havent-se un dia encallat a mig obrir, així restaren per sempre més, deixant més estret el pas, però obert sempre. Terra de gleva anà enterrant els llistons inferiors, i damunt d'ells nasqueren cada primavera flors i lianes, que s'enfilaven pels barrots amb aquell

Restes d'una torre del castell, sobre el carrer dels Ametllers

instint embellidor que semblen tenir les flors boscanes.
Passat aquell llindar, no dolia la pujada. Amb poques passes més s'assolia el cim del turó. *(Oller 1884: 38-39).*

Punt 5: Plaça del castell

El castell de l'Espluga de Francolí pertanyia a l'orde dels cavallers hospitalers, conegut també com l'orde de Sant Joan de Jerusalem, que durant els segles XIV i XV hi havien celebrat Capítols Provincials. Els seus béns van patir la desamortització de Mendizábal de l'any 1836, i durant les guerres carlines es va volar una part de la fortalesa. Finalment, el castell i la resta de les antigues propietats hospitaleres es van vendre per lots o es van subhastar.

El castell tenia sis torres quadrades que defensaven un gran pati d'armes central, rodejat per les estances.

A la *Història de l'Espluga* es descriu l'estat del castell al segle XIX: "L'any 1807, tot i estar força malmès, el castell encara disposava d'una sèrie de dependències en ús. Hi havia l'habitació del comanador (que no residia a l'Espluga), una habitació petita per al col·lector o arrendatari de la comanda i la presó, amb una habitació per a l'escarceller. També hi havia una botiga (magatzem) per a recollir els grans i tres cups, capaços de contenir 600 càrregues de verema, per a recollir el delme. Existia una capella on no se celebrava culte i l'antic cementiri. El Dilluns de Pasqua de 1860 s'inicià l'enderroc de la fortalesa […] Entre 1860 i 1862 s'aterrà el recinte" (Roca 2000: 224).

La Comissió d'obres de l'església nova de l'Espluga de Francolí va comprar l'antic castell l'any 1859 per 6.000 rals. La Comissió tenia intenció d'aprofitar-ne la pedra i mantenir algunes dependències, com la capella, per fer d'escola. Però el castell es va començar a ensorrar i el van haver d'aterrar, de manera que poc temps més tard s'urbanitzava la zona i es venia per parcelles el terreny on hi havia hagut l'antic pati del castell. En aquesta operació hi va tenir una part activa el notari Joan Oromí.

La novel·la, en canvi, atribueix la propietat del castell de Pratbell a un

noble arruïnat, i, quan aquest no pot satisfer els seus deutes, l'edifici passa a mans del notari don Magí Xirinac. Ja és curiós com a la novel·la el castell va a parar a mans del notari, mentre que a la realitat també és un dels dos notaris de la població el que intervé per portar a terme el procés d'urbanització que suposà la fi del castell.

La descripció de la plaça que precedeix el castell és molt detallada a la novel·la:

> Una plaça empedrada amb grans carreus desnivellats per la força increïble dels escardots i fonolls que hi creixien entre els junts. Un cop allí, podia un asseure's en el llarg pedrís de l'esquerra i contemplar el castell. Aquest era un bastiment del segle XIV, que s'aixecava alterós encara amb les seves torres emmerletades, sos finestrals trilobats, partits pel corresponent mainell, la seva pedrera esqueixalada avançant al mig de l'extens davanter ja terrós, esquerdat i ple de pedaços de diferents temps i gust. Fins els més llecs en arqueologia se sentien dominats de misteriós respecte davant d'aquell ferreny monument, que ressaltava sobre el blau del cel amb imposant majestat. I en recórrer amb la vista la grandiositat dels seus massissos, la variada distribució i grandària de les seves obertures, els perfils i atrevits trepats de la pedra tallada, hom se sentia embadalit i corprès de punyent curiositat. Tant, que encara que oferís la vila, al peu mateix, el seu pintoresc panorama de desnivellades teulades, cimboris, fumeres i campanars; les terres, llurs catifes i arbredes; els torrents, llurs miralls estesos per terra, llampegant entre el fullatge; el cel, els seus horitzons i mars de llum. (*Oller 1884: 39).*

La visió de l'interior del castell és també força detallada a la novel·la. Des de la porta:

> Albirava a dins el seu vestíbul ogival, el seu pati negrenc i recollit, l'ampla escala a cel obert, amb el seu ampit de rosetons;

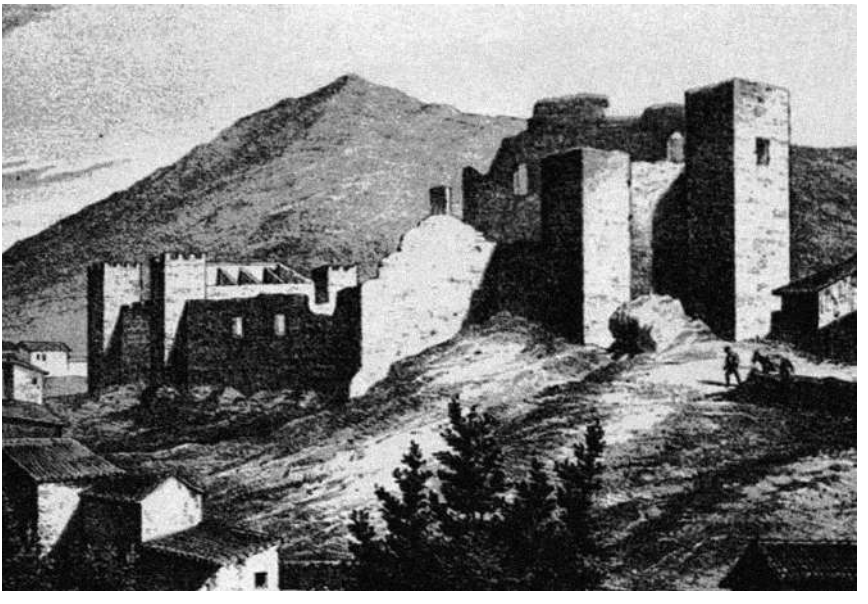

Gravat del castell de l'Espluga, del segle XIX. (Museu de la Vida Rural)

les parets trauades ací i allà per finestres i portes fistonejades de gracioses motllures, capitellets i repises eesculturades. Un vel humit i cendrós semblava, d'allà enfora, cobrir-ho tot del misteri més atraient; la imaginació es forjava ja tota una resurrecció de l'edat mitjana: entrades entapissades, arques de roure de cairuda talla, el gran tinell amb la vaixella d'or, l'arpa del trobador, l'armadura de l'avagant, els enfilalls de perles i joieria de les dames. Altres delien per veure els cellers, les fosques masmorres, els soterranis misteriosos, la consabuda mina que per força degué tenir el baró per baixar a la vila, per a escapar-se potser fins al riu.

I res d'això no hi havia. […] El corc i el rovell s'encarregaren de menjar-se el parament, les armadures. Qui coneixerà en les rosades orelletes de la núvia, o entre els postissos empolvorats

de la dama enlairada en sa llotja, les perles i pedres fines que enlluernaren el pobre joglar, que tremolaren amb la rialla de la tençó i espurnejaren irisades al flameig de la llar fumosa? No restava sinó la pedra, i aquesta l'havia desennoblida, de primer, el vici: avui anava a envilir-la la usura. […] Muntaren al primer pis. Don Guillem, fora d'un centenar de llibres i unes quantes cadires coixes, tot s'ho havia venut feia temps; les sales, totes les dependències, eren buides; i les cobertes de volta, als cops de taló, ressonaven com campanes de vidre. Els ressecs finestrons clarejaven per cent escletxes, i, com si fossin curts de mida, deixaven en llurs galzes ample pas a dragons i sargantanes, quan no oferien al vent les sonoritats d'un orgue dotat de registres ben potents. Hi havia en aquelles sales un cert baf de mort que glaçava els esperits. *(Oller 1884: 40-41).*

Com que els visitants troben que les estances nobles no són habitables, baixen a visitar les dependències de servei, on finalment l'Escanyapobres decideix instal·lar-se:

—Oh, a baix! A baix s'està molt bé! —exclamà el notari.
Hi anaren; i com la gran cuina estigués ben condicionada i un xic proveïda, i noté l'Oleguer que el pelat estable era de fàcil omplir amb un paller que treia el cap per damunt de la tanca de l'hort, allí a dues passes, ja es veié a coll. *(Oller 1884: 41)*.

L'Oleguer, de mica en mica, s'hi va acostumant:

El castell, sí, el castell era el seu únic consol. […] l'Escanyapobres s'ensenyorí de tot el casal, l'escorcollà de cap a cap, i hi trobà uns sens fi d'amagatalls que feien les seves delícies. Feu mudar el pany de la porta forana, trobà en l'hort una bona soca de cirerer per a barrot, apuntalà fortament les finestres més somogudes, i, així, assegurat, sense altre company que el mul mossegaire, no temé ja de lliurar-se a una llei de joc un bon xic

> estrany. Consistia a distribuir les talegues per diversos amagatalls de distints pisos, i a passar llargues hores de la matinada i del vespre recomptant unces i dobletes, mudant els saquets de lloc cada dia. Tan aviat el saquet que havia entaforat al baix del celler passava a ocupar el racó de biga de la golfa d'on n'extreia un altre, com aquest era col·locat al cau del celler, o en un forat del primer pis, o sota la rajola del quarto fosc, si no entre la palla de l'estable o bé al munt de la cendrera. *(Oller 1884: 49).*

I de la mateixa manera que ell tenia deler a ficar diners en amagatalls

Al peu del castell, la vila oferia l'espectacle de desnivellades teulades, cimboris, fumeres i campanars. Imatge presa a l'extrem de l'antic pati del castell, prop d'on es podia situar la porta d'entrada

secrets d'aquell edifici ruïnós, pensava que altres també ho havien fet abans i que, si era prou llest, podia trobar-hi veritables tresors.

> Sense cercar gaire, trobà encara, per golfes i magatzems, portes velles, i trossos de biga i de mobles corcats que li servien de llenya per a coure les farinetes, així com els llibres de don Guillem per a encendre el foc. Descobrí també mitja gerra d'oli ranci amb què alimentar el seu llum de ganxo fins qui sap quan, i, en els seus escorcollaments, contragué la dèria de buscar els tresors que per força hi havia d'haver soterrats al castell. No hi hagué ni un pam de paret que no truqués (primer amb els nusets dels dits, després amb una maça de ferro), ni una cana de terra dels baixos que no somogués amb el seu magall.
> D'això venia que, amb els sorolls somorts i amb els viatges llum a la mà (que clarejava en negra nit pels esberlats finestrons de tots els pisos), comencessin els veïns del carreró a dir que al castell hi havia remor, a forjar-s'hi fantasmes i esgarrifoses històries quan l'home més content i tranquil hi estava. *(Oller 1884: 49-50).*

Aquestes històries de fantasmes formen part del llegendari de la zona i eren atribuïdes al mas de Moragas, situat molt a prop de Riudabella (i que no té relació amb els Moragas de la família de Narcís Oller).

En aquests jocs d'amagar monedes l'acompanyarà més endavant la Tuies, la viuda del notari, quan es casen i habiten el castell. El primer que fan, un cop casats, és enviar la criada a fer un tomb mentre ells es posen a buscar amagatall per als diners:

> —Vés, vés a esbargir-te una mica.
> I, quan la crossa ressonà per les lloses de la plaça, la núvia cridà el marit, que era a donar pinso al mul; tancaren el castell, i passaren la tarda entretinguts obrint un amagatall en l'alcova, que la capçalera del llit taparia.

> —Has tingut un bon pensament —exclamà l'Oleguer un cop hagué fet aquell gran trau a la tàpia—. Aquí ningú els sospitaria, els diners. *(Oller 1884: 59).*

Tot això s'acabà aviat a causa del fets tràgics que s'esdevingueren. La fi de la novel·la marca el destí del castell:

> El castell, comprat a la vídua per tres mil duros (a preu de pedra), era enderrocat, entre núvols de pols, per aixecar en son lloc una gran fàbrica de filats. *(Oller 1884: 83).*

Si tenim en compte els episodis del castell, ens podem adonar fàcilment que el temps històric de la novel·la i el de la realitat no es corresponen exactament. Quan el ferrocarril arriba a Pratbell (1865), el castell de la novel·la encara era habitable, tot i que estava força arruïnat. A la realitat sabem que això no va passar. La ficció barreja accions que passen en èpoques diferents. La data del ferrocarril, que podria marcar el temps de la història i fer-lo correspondre amb el real, només serveix a l'autor per ancorar el lloc (Pratbell) amb la seva referència (l'Espluga). I, sense comprometre's a donar cap altra data, la història transcorre en un temps indeterminat en què coincideixen en un mateix univers la compra i demolició del castell (1859-62), la reobertura de les mines (que té lloc més de deu anys més tard) i el projecte dels "xalets" o Masies al voltant de la Font de Ferro, que a l'Espluga no s'inicia abans de la segona meitat dels anys setanta del segle XIX.

També ens podem adonar de la ironia que conté la novel·la, que havia de ser ben visible per als lectors de l'època: mentre que els pratbellencs, enduts per l'aire del progrés, utilitzaren els enderrocs del castell per fer-ne una filatura, a l'Espluga en van fer l'església nova, cosa que podia afavorir la riquesa de l'esperit però que no va representar per a la vila la font de progrés material que els hauria aportat una fàbrica.

Antiga Fonda del Comercio, a la plaça de la Vila

Punt 6: Plaça de la Vila. Fonda del Comercio

A la plaça de la Vila, davant per davant de l'Ajuntament, s'alça l'antiga Fonda del Comercio, que a la novel·la es coneix com l'hostal de Sant Roc.

És un edifici del segle XIX fotografiat per Àngel Toldrà Viazo i reproduït en una postal de principis del segle XX. L'Escanyapobres hi va a dinar i hi troba dropos i malfeiners a qui fa de prestamista.

> Per al dinar [l'Escanyapobres] estava aconduït a l'hostal de Sant Roc. Allí concorrien els pagesos més endarrerits, els carreters més jugadors; i l'Oleguer hi anava per bestreure'ls diners a ral per duro. *(Oller 1884: 10).*

Punt 7: Carrer de Mossèn Muntanyola i capella de Sant Roc

L'Escanyapobres, que vivia al carrer de la Roca (de la Pedrera) havia de passar pel carrer de Mossèn Muntanyola (antigament de Sant Roc) per anar a dinar a l'hostal de Sant Roc (Fonda del Comercio). Aquest carrer, força curt, desemboca a la plaça de la Vila, just davant d'on hi havia la Fonda del Comercio. Encara s'hi veuen les restes d'una capelleta de Sant Roc, que ja hi era al segle XIX.

Per què l'autor va anomenar la Fonda del Comercio amb el nom de Sant Roc? No només perquè el protagonista havia de passar pel carrer que porta aquest mateix nom i per davant de la capella del sant per arribar-hi, sinó perquè la referència a sant Roc li ve rodona per utilitzar un cop més la ironia. Vegem com funciona aquesta ironia.

Margarida Aritzeta i Abad

> L'Oleguer ja no podia passar pel carrer de la Roca sense que li trenqués el cor la vista del seu antic magatzem amb la porta tancada; anava a l'hostal de Sant Roc, i endebades hi cercava tot aquell eixam de carreters, sempre mancats d'una hora, d'un pam de corda i de diners, que ell bestreia amb tant de profit. *(Oller 1884: 48).*

L'autor aclareix el sentit de l'expressió que aplica als carreters, "mancats d'una hora, d'un pam de corda," en una nota a peu de pàgina. Diu que és una "Locució corrent entre ells per a pintar la peresa i xerrameca amb què passen el temps" (Oller 1884: 48). També conta el llegendari que, allà on va sant Roc, sempre el segueix el gos i és per això que la iconografia el representa amb aquest animal. A l'hostal de Sant Roc de la novel·la, doncs, i sense eufemismes, hi acudeixen els ganduls, gent que, en un llenguatge col·loquial, fan el gos. Com a la imatge del sant que el protagonista veu cada dia quan hi passa per sota, camí de la fonda.

Restes de la capella de Sant Roc, al carrer de Mossèn Muntanyola (abans carrer de Sant Roc)

Punt 8: Carrer de la Pedrera. Magatzem de Cal Borràs. Magatzem de Cal Civit. Les Roques del Guineu

L'Escanyapobres va obrir el seu magatzem de gra al carrer de la Roca (carrer de la Pedrera). No és només un magatzem, sinó un espai per viure-hi.

> Un dels magatzems que cridà l'atenció des de primera hora fou el que al carrer de la Roca, vora el Portal Gran i a vint passes del Pallol, obrí l'Oleguer. *(Oller 1884: 7).*

> Tota la seva habitació era l'estreta i fosca rebotiga que hi havia al fons del magatzem, aclarida només per un celobert esquifit i romàtic, ple de trastos vells, olles fumades i una ratera en la qual cada dia acabaven llur existència un parell de rates com a conills. Cada dissabte, a la tarda, omplia de fum aquell celobert. Els veïns esbrinaren que, llavors, bullia una calderada de farinetes, que l'endemà les escudellava en set plats de terrissa, i que en consumia un cada vespre.
> —Es menja les sopes fredes —deien. I aquest era l'únic sopar de l'Oleguer. *(Oller 1884: 10).*

Al carrer de la Roca (carrer de la Pedrera) hi ha dos grans magatzems, l'un el que correspon al negoci de l'Escanyapobres (conegut a l'Espluga com Cal Borràs) i l'altre, més gran, que és el que s'anomena el Pallol (conegut com Cal Civit). En realitat, el gran magatzem de referència del que s'anomena el Pallol és un cup. Però se'n justifica la transformació (o la duplicitat de funcions) a l'inici mateix de la novel·la:

> ... en un obrir i tancar d'ulls, l'esperit especulador dels de Pratbell comprengué la jugada i plantà arreu per tota la vila magatzems de grans, cavant sitges vora mateix dels cups. *(Oller 1884: 7).*

Margarida Aritzeta i Abad

Al capdamunt del carrer de la Pedrera hi ha l'antiga pedrera de l'Espluga, coneguda com les Roques del Guineu (o de la Guineu), cosa que justifica que a la novel·la se l'anomeni carrer de la Roca.

Precisament el nom de Roques del Guineu ens fa parar atenció al malnom de l'Oleguer: l'Escanyapobres. És el que li va venir a cridar un dia un vailet a la porta mateix del seu magatzem del carrer de la Roca i el que aviat va ser el crit de tot el poble.

> Quan l'Oleguer, havent barrat la porta, es ficava magatzem endins a la feble claror d'una candela que duia estenallada entre dos dits, un xicot del carrer cridà pel forat del pany:
> —Escanyapobres!
> I aquest crit, que retrunyí amb veu aspra i desvergonyida per les tenebroses voltes del magatzem, glaçà les sangs de l'avar.
> —Escanyapobres!
> Renom que li aplicaren feia un quant temps, que anava popularitzant-se, i que duia en si tots els aires d'una persecució rabiosa, que era un estigma amb què li escopia a la cara tot un poble. *(Oller 1884: 20).*

Poc més endavant, a la novel·la es torna a qualificar el personatge d'avar i se li afegeix un altre qualificatiu: astut.

> Tenia pels diners veritables tendreses, els disputava a tothom amb les astúcies més cruels. *(Oller 1884: 21).*

En el sentit que s'utilitza a la novel·la, *escanyapobres* i *guineu* són sinònims, ja que el personatge se'ns presenta com una persona astuta i malintencionada, una veritable *guineu* (en una de les accepcions de "guineu" que trobem a l'Alcover-Moll, el DCVB). Sembla una història a l'inrevés: com si la pedrera de la vila hagués agafat el nom de Guineu perquè hi va viure l'Escanyapobres.

A la novel·la, el lloc on viu l'Oleguer i la mena de persona que és són una mateixa cosa.

Cal Borràs, al carrer de la Pedrera. S'hi pot situar al magatzem de l'Escanyapobres

Margarida Aritzeta i Abad

Convent, amb les Roques del Guineu al darrere. (Col·lecció particular Josep Maria Vallès)

Roques del Guineu. Detall de la pedrera

Punt 9: Carrer Nou. Notaria. Portal de Poblet

A l'època real que es correspon amb el temps de la novel·la hi havia dos notaris a l'Espluga. Un dels notaris era en Joan Oromí i Torrent, que hi va exercir entre 1856 i 1884. Aquest notari va tenir un paper important en el devenir del castell. Al volum corresponent al segle XIX de la *Història de l'Espluga* es diu: "Cal destacar la intervenció del notari Joan Oromí i Torrent en tot el procés d'urbanització dels patis de l'antic castell" (Roca 2000: 188). Una altra ironia de la novel·la: el notari Magí Xirinac és qui adquireix el castell en el relat.

L'Escanyapobres passava les tardes dels diumenges a cal notari, sens dubte tornant de dinar i de camí cap al carrer de la Roca, on tenia el magatzem. Per indicació d'en Josep M. Vallès, situem la notaria de l'Espluga al carrer Nou, núm. 5 (ara núm. 3).

> L'única casa que freqüentava [l'Oleguer] era la del notari Xirinac. *(Oller 1884: 10).*
>
> Durant molts anys passà l'Oleguer les tardes dels diumenges en aquell despatx folrat per una doble paret de protocols i pergamins polsosos. *(Oller 1884: 12).*

Després de la mort del notari, encara se'ns dóna una breu descripció de l'espai:

> El pis del notari Xirinac restà tancat, amb papers als ferros dels balcons. Tots els mobles foren traslladats al castell, excepció feta de la despintada taula de baieta i la cadira de braços de l'escriptori, que amb llur producte serviren per a pagar la muda. *(Oller 1884: 58).*

A finals del segle XIX encara es mantenien diversos portals a l'Espluga. El circuit emmurallat envoltava els nuclis de l'Espluga Sobirana i la Jussana,

En aquest punt del carrer Nou hi havia l'antiga notaria

Carrer Nou. (Museu de la Vida Rural)

seguint l'actual carrer Major (amb el portal Salvat, que comunicava amb la placeta d'en Canós), anava fins a la plaça de la Vila (amb el portal d'Anguera, que portava a la Trinitat) i continuava pel carrer de l'Hospital, tancant l'hospital i el cementiri, actual plaça de l'Església (on s'obria el portal de Poblet). La muralla girava cap al nord i enllaçava amb el carrer de les Parres (amb un portal a cada punta), continuava per l'actual carrer de la Muralla (portal del Temple), seguia pel carrer de Bonavista i acabava als murs del castell.

A la novel·la se'ns diu que el magatzem de l'Escanyapobres era vora el portal Gran, que ha de ser el portal de Poblet. El lloc on hi havia el portal de Poblet es pot situar a prop de l'actual carrer Nou, on hi havia la notaria, que és alhora molt a prop de l'inici del carrer de la Pedrera.

Punt 10: Plaça de l'església. L'església vella de Sant Miquel. La fi del castell: l'església nova

A *L'Escanyapobres* es defineix el perfil de vila per dos edificis emblemàtics: el castell i el campanar de l'església.

A l'Espluga hi va haver una primera església romànica, documentada des de l'any 1152, que és l'església vella de Sant Miquel, però l'edifici actual és d'estil gòtic primerenc i va ser construïda entre 1297 i 1324. La torre del campanar, quadrada i massissa, amb obertures de mig punt per a les campanes (que poden fer pensar en l'estil romànic), és força moderna. Es tracta, doncs, d'un edifici situat a la ficció també de manera ucrònica, o sigui fora del seu temps real.

Al segle XIX l'església va quedar petita i es va decidir construir-ne una de nova al davant, amb les pedres provinents del castell que s'anava enderrocant

Plaça de l'Església de l'Espluga, als anys vint del segle passat. (Museu de la Vida Rural)

des de 1860. La nova església va ser consagrada l'any 1871, època que coincideix amb la datació aproximada del mapa antic que assenyala l'explotació de les mines.

Malgual i la Coma

Vimbodí i el Bosc de Poblet

Punt 1: Vimbodí

Malgual és el nom que es dóna a la novel·la a la població de Vimbodí i, per extensió, a les terres del seu terme municipal, com les mines, que s'escauen en l'àmbit de les antigues possessions del monestir de Poblet, desamortitzades per la llei de Mendizábal de 1836.

Hi ha dos elements que expliquen la localització de Vimbodí. D'una banda, la situació de la població, que s'erigeix sobre el gual del riu Milans (mal gual). La segona, el túnel del ferrocarril, l'únic en aquella extensió de línia:

> De sota terra, del túnel de Malgual, apareixia, embolcallat en fum, el tren, indecís, negre, empetitit com joguina de fira per la distància i per la magnitud de les muntanyes que li servien de fons. *(Oller 1884:15).*

Més endavant, quan arriben els enginyers que van a les mines, baixen del tren a Pratbell i van en tartana fins a Malgual, s'endinsen en el túnel per veure'n les obres (i de passada el text ens informa que es tracta d'un túnel curt, que des d'un extrem es veu la llum de la sortida) i per agafar el camí miner que els ha de dur al paratge on hi ha les mines. D'aquesta manera s'assenyala clarament que es tracta de les mines de Malgual (de Vimbodí i Poblet) i no de Pratbell.

Margarida Aritzeta i Abad

…allà a la una, eixiren en una tartana que els deixà al peu del túnel de Malgual.

—Ara és bona hora: oi? —preguntà en Vives al guardaagulles.

—Sí, senyor. Ja poden entrar, ja. No passarà cap tren.

La boca del túnel, espècie d'arc triomfal fet de maons, estava com encaixonada dins dels contraforts que formava el tallat vessant del puig, abans d'aixecar-se suaument de la plana […] les emprengueren ben aviat per les fosquedats del túnel, rompudes al capdavall per un forat lluminós, petit com un finestró. […]

—Bé —digué el de la gorra blanca—: anem a veure les calicates. Són gaire lluny? *(Oller 1884: 72).*

Vimbodí

Punt 2: El camí miner

En un mapa sense data, però atribuït als anys 1871 o 1872 (consultable en línia a http://cartotecadigital.icc.cat/cdm/singleitem/collection/externs/id/114/rec/1), hi ha traçats diversos trams de l'antic camí miner que portava a l'explotació minera de les Avernades, on hi havia la mina Atrevida, al barranc de l'Argentada.

Des del túnel de Malgual, un dels personatges pregunta on cau la mina:

> —Mai no l'he vist, però tinc entès que és a l'altre vessant.
> —Jo em creia que era un botjar.
> —Sí, home: un ermot com el cap d'aquest cantó, i encara sense els pinetells, que per aquí verdegen a mitja muntanya.
> —Ja és ben feréstega tota aquesta afrau! Per arribar fins aquí, seguint la rasa, de poc que rompo molles i tartana, i el coll de l'animal i tot.
> —Prou. El que estranyo és que hàgiu arribat sencers. Mireu si tot això no és una mangauxa, com vós dieu: la primera cosa que haurien de fer és una bona carretera. *(Oller 1884: 72-73).*

Aquest camí miner passa molt a prop de la Granja (la Coma de la novella) i el detall serà definitiu per explicar el segrest del personatge un dia que no es va adonar que la tarda s'enfosquia massa per tornar a peu a la vila amb seguretat, i sobretot per explicar el lloc solitari i abandonat on el trobaran mesos més tard.

Punt 3: La Mata

La Mata és un alzinar molt antic que recorre una bona extensió entre Riudabella i el monestir de Poblet; pertany a Riudabella. Té un gran interès botànic i ecològic i posseeix la singularitat de ser dels pocs alzinars que es troben en un terreny planer.

Des de la seva finca, mirant a l'oest, l'Escanyapobres podia veure l'espessedat de la tofa arbrada.

> S'esqueia la Coma a sol ponent, dins d'una fondalada tranquil·la i apacible, encara que un xic tristoia pel to negrós que donava als vessants l'espès alzinar que els coronava. *(Oller 1884: 25).*

L'indret dóna tranquil·litat a l'Escanyapobres.

> Aquella pau escaigué bé uns quants dies a l'esporucat Escanyapobres. Sota aquell ample cel amarat de claror trobà altre cop la foscor desitjada: els arbres, les plantes, el rodejaven d'un món nou on l'Escanyapobres havia d'ésser desconegut; la fondalada en què estava enclotada la Coma no li permetia veure Pratbell, i així se'n creia cent hores lluny. *(Oller 1884: 28).*

Punt 4: La Granja Mitjana

L'Escanyapobres es refugia a la Coma, la seva propietat més gran, quan el seu magatzem de grans del carrer de la Roca s'arruïna. En realitat li agafa por des del moment que comencen a córrer aquells crits que l'acusen d'escanyapobres, i tem que qualsevol dia li entraran a casa i li robaran totes les monedes que ha atresorat durant anys. Imagina que si el perden de vista potser no pensaran en ell ni les seves riqueses.

La Coma és una finca situada a l'oest de Pratbell i a dues hores de camí (a peu).

> Una llenca de terra d'un parell d'hores ja seria prou per a aquells avalotats. Quan aniria a la vila no veuria sinó el notari. *(Oller 1884: 23).*

Per la manera com es descriu la finca a la novel·la, i tenint en compte les edificacions que ja estaven construïdes i en ús en el període històric en què trascorre el relat, es tracta de la propietat que havia estat de Poblet i que coneixem com la Granja Mitjana.

> S'esqueia la Coma a sol ponent, dins d'una fondalada tranquil·la i apacible, encara que un xic tristoia pel to negrós que donava als vessants l'espès alzinar que els coronava. Pel galze dels vessants corria una riera sense nom que regava l'horta de la hisenda i alguns pollancres d'extremada alçària. El vessant de ponent, abans d'arribar a l'aigua, s'aplanava, formant dalt de la riera com un graó esgaiat que tindria ben bé una trentena de jornals. Al mig hi havia la masia, una casa de pagès, de teulada a dos vessants; l'era als seus peus, dins del barri, que una esberlada fusta tancava. Un balcó tan llarg com el davanter donava esbarjo al primer pis, i, sense ordre ni concert, unes quantes construccions miserables s'arrapaven a l'entorn de l'edifici per a l'allotjament de les bèsties i per a altres serveis secundaris.

> El primer pis era ben bé l'allotjament del senyor: per la part del davant dominava tota l'horta, estesa als seus peus com un esplèndid tapís moradenc, llistat de verd en oposats sentits; més amunt, els camps, i, més amunt encara, la vinya, cobrint amb aire desmaiat els primers geps de la muntanya. Per la part del darrere, la costa s'accentuava ràpidament, i, de la carena a baix, l'amo podia albirar les ombrívoles interioritats d'aquell bosc ferreny que semblava lliscar a pleret i cautelós cap a la plana. Als seus peus, i ben bé als seus peus, tenia l'amo el servei, el bestiar i l'aviram, que escatainava tot el dia pels pallers, arreus i llenya de dins del barri. *(Oller 1884: 25-26).*

A la Coma, l'Escanyapobres viu el pas de les estacions i les collites de pràcticament tot un any.

> Era a mig juny: els camps eren plens d'ufana; els cirerers i pereres de sant Joan, carregats de fruita; l'horta tenia un abundós esplet de tomàquets, pebrots, albergínies, mongetes i alls; la vinya començava a verolejar; i, dins del barri, els masovers batien les rosses garbes de blat a la llum enlluernadora d'un sol resplendent i entre una atmosfera d'or. Ja no era aquella terra morta de l'hivern, tan avara a donar com cara de mantenir: era, tota ella, un doll de riquesa, que enternia l'Oleguer. Allí comptava, de primer, els cavallons; després, les garbes; després, les quarteres de gra; i, per fi, les dobles d'or a què veia ja reduït llur preu. En el desvari de la seva passió, ja les tocava, ja les apilava, ja les cosia en talegues i les portava de dalt a baix del castell, ben premudes sobre el cor. Aquest se li eixamplava davant de tanta abundor; l'empenyia a treballar amb delit i a fer-lo altre cop sociable. Mentre els masovers dinaven, desfermava el seu mul, i, enfonsant-se fins al genoll en la batuda preparada a l'era, començava a batre, tot cantant i eixorivint-se amb l'afany d'enllestir la feina i tocar diners. L'odi contret ja se li aplacava: tornava a conversar amb les dones, a mostrar-se afable amb els nens, a trobar la be-

La Mata. A l'esquerra, el monestir de Poblet. A la dreta, la Granja Mitjana

> lla Cileta i a somiar el matrimoni. Però el seu major goig era a les tardes, quan, tornant-se'n a Pratbell amb els corns de sàrria plens de fruita i verdura, pensava en els guanys, ja pròxims, de la collita, i en la que, per a després, prometia la vinya encara. *(Oller 1884: 51)*.

Però el pas de les estacions li fa evident la duresa de la vida del pagès.

> L'estiu, l'abundós estiu, havia passat, amb les seves collites, amb tota la seva atmosfera d'or, per a deixar-ne una altra de plom miseriosa i aigualida. Els braços del pagès ja no s'obrien per a no poder gairebé abastar les daurades garbes ni les sucoses portadores de most: davant de l'amo, estava com un pobre, sempre parant la mà, pidolant sempre per a adobs i conreus, com un sagristà per a ciris que l'amo no veia mai cremar; la terra tornava a estar pelada, vidriosa, morta, i a Pratbell s'havia apagat ja el brogit de vida que el transport de collites li donà per un moment; el poblet s'abaltia altre cop amb la tristor dels dies curts i el remorós trontoll dels trens que seguien passant d'esquitllèbit, tan mofetes i orgullosos com sempre. *(Oller 1884: 55-56).*

Margarida Aritzeta i Abad

Punt 5: **Poblet**

L'abadia cistercenca de Poblet ha estat declarada patrimoni de la Humanitat per la UNESCO. Tal com consta a la descripció que en fa aquesta Institució i recull la web del monestir,[4] «Situada a Catalunya, aquesta abadia cistercenca, una de les més grans i més completes del món, envolta la seva església, construïda al segle XII. Unida a una residència reial fortificada, guardiana del panteó dels reis de Catalunya i Aragó, impressiona per la seva majestuosa severitat.»

Encara que una part molt important de l'acció de la novel·la *L'Escanyapobres* transcorre al Bosc de Poblet, mai no s'anomena directament el monestir. De tota manera se'ns donen les claus perquè descobrim sense massa esforç que la trama argumental es desenvolupa en el marc històric en què es posen a subhasta els béns dels Hospitalers i els de Poblet, que havien sofert la Desamortització de Mendizábal, que rematava les mesures preses durant el Trienni Liberal (Rovira i Gómez 1979 i 2005).

En poc temps, els qui tenen fortuna suficient han accedit a la possessió de les terres. La fil·loxera encara no hi ha aparegut. I en aquest marc es pot entendre com els vilatants de Pratbell qualifiquen un dels personatges acabalats, en Vives, com "el vanitós de la Granja."

En aquells mateixos anys el monestir estava abandonat i nombrosos desaprensius en desmuntaven parets i estances, buscant-hi tresors. Actualment el monestir està restaurat i habitat i, per tant, és un bon moment per visitar-lo.[5]

[4] http://www.poblet.cat/index.php?Ng%3D%3D&LDI3MQ%3D%3D.
[5] http://www.poblet.cat/index.php?Ng%3D%3D&.

Monestir de Poblet. (Col·lecció particular Josep M. Vallès)

Vinyes davant del monestir de Poblet

Les Masies. (Col·lecció particular Josep M. Vallès)

Punt 6: Les Masies. La Font i la Masia de l'Aigua

L'Espluga de Francolí és coneguda des de mitjan segle XVIII per les seves aigües ferruginoses i magnèsiques, de qualitats salutíferes, especialment indicades per a persones anèmiques o amb problemes digestius. La seva fama es popularitzà a mitjan segle XIX i amb l'arribada del ferrocarril a la població (1865) l'afluència de visitants no va parar de créixer. Van ser moltes les persones notables i les famílies que, en un moment o altre, van anar a l'Espluga a "prendre les aigües." De primer s'allotjaven en masies i finques particulars, com ho van ser les de Simon, Garbé, Cadet, Blanca, Capella, i altres, unes masies que oferien hostatge i disposaven de fonts particulars en les seves propietats. Antoni Rovira i Virgili, per exemple, s'estava al Mas del Miquelet. Més endavant, en Pere Antoni Torres Jordi hi va donar una empenta definitiva amb el seu projecte de construir-hi un balneari (Vallès 2014).

Al llarg de *L'Escanyapobres* es parla en diverses ocasions dels projectes a l'entorn de l'aprofitament de les aigües medicinals (com per exemple a Oller 1884: 48). Al final de la novel·la s'anomena el que serà el projecte de les Masies, al voltant de l'estació balneària:

> Es parlava ja de bonics xalets que projectaven fer-s'hi alguns barcelonins per passar-hi l'estiu. *(Oller 1884: 83).*

Hi ha un total d'una dotzena de fonts naturals a l'indret de les Masies de l'Espluga de Francolí. En el recinte de la font del Ferro, tancat amb una reixa que va fer construir Torres Jordi després de l'adquisició de la finca de la Masia de l'Aigua, també hi brollava la coneguda com a font de Sant Magí, nom que ben probablement li atribuí Torres Jordi en honor del patró de Tarragona, la seva ciutat nadiua, però hi era conduïda des d'una mina i fa anys que no raja. L'aigua de les fonts arribava mitjançant canonades als dos indrets que encara trobem avui: la cascada artificial dels jardins del Parc de Vil·la Engràcia —on es recull en una closca d'ostra gegantina— i a l'edifici dels banys. D'aquesta construcció en queda el perímetre i alguna banyera

que utilitzaven els visitants per prendre banys de fang ferruginós. Avui dia es conserva un gran pati porxat, que corresponia a les habitacions on es prenien els banys (Vallès 2014: 368-369).

Punt 7: La Pena i la Coma

La visió de la Conca des dels indrets elevats del Bosc de Poblet és extraordinària. Tant, que l'autor no es va saber estar de fer ascendir el seu personatge muntanya amunt, des de la seva granja de la Coma. D'aquesta manera tenim accés alhora a la grandiositat del paisatge i a la mesquinesa del seu esperit.

> Enmig de les seves tristeses, un jorn rúfol i ventós, defugint la presència dels seus companys, se'n pujà serra amunt, internant-se per la garriga. Pels seus peus, pel seu cap, tot eren cruixits de fusta. "Gràcies a Déu, la terra, doncs, també donava alguna cosa, en aquells dies curts." I sentí pessigolleig de goig; i desafiant el vent, que xiulava i tallava la cara, passà tot el matí arreplegant llenya com un desaforat. Muntant, muntant, arribà al cim que dominava la conca. Ni mai que ho hagués fet. Allà, entre la negror d'arbres que clapejaven la rogenca plana, veié destacar la grisa silueta de la vila, amb el seu castell i campanar. El cel de plom que damunt d'ella pesava cobria-la d'un vel melangiós que tocà el cor de l'Escanyapobres. El magatzem, testimoni de tants goigs passats, casa pairal de la seva fortuna, on havien ressonat una per una les dobletes guanyades; l'hostal, el despatx del notari, tots els records dels seus millors temps desfilaren pel seu esperit com embolcallats en la malenconia d'aquell horitzó plujós. I, assegut en un claper, s'abandonà més d'una hora als dolors de l'enyorança, sense sentir el fred ni les fuetades del vent, que feia bramar el bosc com una mar. *(Oller 1884: 31-32).*

Dues postals del Comellar de la Pena. (Col·lecció particular Josep Maria Vallès)

Margarida Aritzeta i Abad

Punt 8: La mina Atrevida

Les Carboníferes de Malgual tenen el seu referent en la mina Atrevida, un jaciment de barita del qual, al llarg de la història, s'han extret diversos minerals.[6] La mina Atrevida va ser la primera explotació de barita registrada a Espanya l'any 1870, en una concessió que figurava a nom de Manuel Abelló Pascual, de la família Abelló de Montblanc. Hi ha constància que aquesta mina havia estat en explotació alguns anys abans, perquè al plànol-mapa ja hi figura un "Camino minero", que va des de molt a prop de la Granja Mitjana, al camí de Vimbodí a Poblet, fins a les instal·lacions mineres de les Avernades, on hi ha el filó de l'Atrevida, a prop del barranc de l'Argentada.

A *L'Escanyapobres*, l'actuació a les mines també té dues etapes. En una primera etapa, els promotors busquen accionistes en un procés que se'ns presentarà com un antecedent del procés especulatiu que veurem a la seva novel·la *La febre d'or* (1890-92).

> Aprofitant l'entusiasme, el senyor de la bossa obrí una suscripció per accions. En Vives invocà el patriotisme i la necessitat de ressuscitar la vila. Llavors començaren a veure cares llargues i gent que dissimuladament girava cua. Els uns escarmentats pel carril, d'altres entrampats fins a la nou del coll, molt pocs foren els que s'assentaren a la llista.
>
> Això no obstant, s'arreplegaren uns deu mil duros. Al cap de pocs dies s'obrí una oficina al carrer Major, amb un rètol que deia: "Carboníferes de Malgual"; i un centenar d'homes, manats per míster Groc, començaren de valent, dalt d'aquell botjar, un casalot, un camí, un pou, i més avall una mina. *(Oller 1884: 73-74).*

Poc més endavant descriu amb detall el complex de la població minera:

[6] Està situada, sobre el mapa, a: http://www.icc.cat/vissir3/index.html?hknvUlfwh.

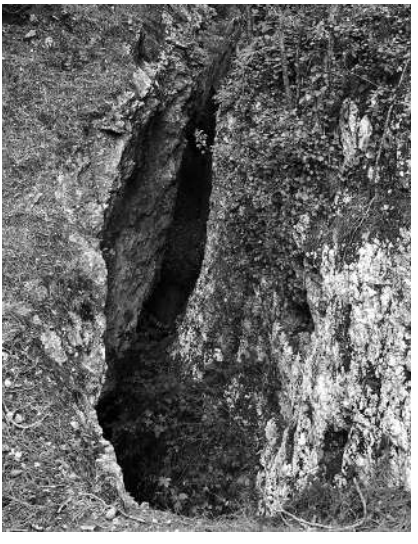

La mina Atrevida. A l'esquerra, una de les boques d'entrada, i a la dreta, el seu interior

> Aquí un terraplè; allí un desmunt; a dalt, una gran plaça; pertot arreu carrilets amb trucs que corren sols, carregats de terres o rocs, i ells mateixos es buiden i allarguen aquells caminals penjats sobre la timba. Dalt de la plaça hi veureu les habitacions, un casalot com mig carrer Major, fet amb massís de maó fins a uns vint pams d'alçària, i, damunt, pel cap baix, metre i mig d'engraellada, també de maons en ziga-zaga, per a la ventilació dels aires. Hi ha establia, la forja, una gran quadra on dormen els treballadors, i altre cop cambres per a míster Groc i els capatassos. Us dic que és obra de gegants i que sorprèn trobar-la en aquell tou de muntanyes plenes de bosc. *(Oller 1884: 74).*

Malgrat aquest inici tan prometedor, l'empresa "Carboníferes de Malgual" s'arruïna i les instal·lacions s'abandonen. Els minaires són enviats a casa sense cobrar el sou. I un dels afectats, que guarda un odi obscur a l'Escanyapobres i es coneix els camins i les terres del terme, no es resigna a la seva misèria.

Margarida Aritzeta i Abad

De l'Escanyapobres, no se'n sap res més. La seva dona ha fet el que ell sempre li ha demanat que faci en cas de dubte: no donar mai a ningú ni una sola moneda, ni que li vagi la vida. Es ven el castell a preu de pedra i segurament es passa la resta de la seva vida comptant els diners. I llavors sembla que els aires de progrés afavoriran finalment aquella contrada, que es podrà refer d'una tan mala etapa. Les mines tornaran a obrir.

> Vuit mesos després [...] l'explotació formal de les mines seria ben aviat un fet. *(Oller 1884: 83).*

Però quan els enginyers hi arriben, troben les construccions abandonades i malmeses, el lloc és solitari.

> El casalot amb tanta fanfàrria anomenat "Habitacions" estava malmès, sense vidres, sense portes, ple de goteres; la forja, mig enrunada; els carrilets, rovellats; els terraplens, ja coberts d'herba; el pou gran, tapat amb taulons i feixines; i allà al fons de l'abisme es veien encara alguns trucs i carretons trabucats, i la carcanada d'un mul amb les morralles i el bast i tot. El botjar, en canvi, rebrotava pertot arreu; grans mates de ginesteres salpicaven de flors d'or aquell camp de batalla amb l'imposant indiferentisme que té la Naturalesa per les obres de l'home.
> Els enginyers feren destapar el pou i recorregueren la mina, entrant-hi per la boca, proveïts dels corresponents fanals. En arribar a la unió de la mina i el pou, un dels enginyers, aixecant el cap... *(Oller 1884: 84).*

Encara hi ha restes d'aquestes antigues explotacions. I fotografies diverses a internet de les entrades i alguna galeria de les mines que ens mostren quin és el referent real de l'escenari macabre de la fi de la novel·la.[7]

[7] http://mineratlas.com/location/385#13,41.37325356761014,1.0677547709731172,hybrid.

Bibliografia

Aritzeta, Margarida (2017). "Els topònims de *L'Escanyapobres*, de Narcís Oller", *Estudis Romànics* [IEC], vol. 39 (2017), pp. 375-391.

Elmurt, Jacobi d' (pseudònim de Lluís Carulla i Canals) (1923). "Origen del nom dels carrers i places". *El Francolí*, núm. extr., 30-07-1923, pp. 14-15.

Miquel, Josep (1923). "El castell feudal". *El Francolí*, núm. extr., 30-07-1923, pp. 21-22.

Oller, Narcís (1884). *L'Escanyapobres*. Valls: Cossetània Edicions, 2015 (Biblioteca Narcís Oller, 11).

Oller, Narcís (1890-92). *La febre d'or*. Valls: Cossetània Edicions, 2012 (Biblioteca Narcís Oller, 8).

Roca i Armengol, Jordi (2000). *Història de l'Espluga de Francolí. El segle XIX* (vol. V). Lleida: Pagès Editors.

Rovira i Gómez, Salvador-J. (1979). *La desamortització dels béns de l'Església a la província de Tarragona (1835-1845)*. Tarragona: Diputació de Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Bereguer IV.

Rovira i Gómez, Salvador-J. (2005). "Exclaustracions i desamortitzacions a Poblet i Santes Creus (comarques de Tarragona)." Consulta en línia a http://usuaris.tinet.cat/absc/catala/arxiu/publi/2publi/simposi%202/rovira.pdf.

Margarida Aritzeta i Abad

VALLÈS MARTÍ, Josep M. (2014). "La masia del Nougués. Entre l'especulació i la utopia. Vimbodí i Poblet - L'Espluga de Francolí (1823-1936)", a IV Jornades sobre el Bosc de Poblet i les Muntanyes de Prades. Consulta en línia a: http://parcsnaturals.gencat.cat/web/.content/home/poblet/coneix-nos/centre_de_documentacio/fons_documental/4a-jornades/Jornades-complet.pdf.

VALLÈS MARTÍ, Josep Maria (2014). "Les aigües medicinals a l'Espluga de Francolí. Balnearis (ss. XIX-XX)". *Podall*, núm. 3, pp. 364-391.

La data de captura dels enllaços web és el 9-XII-2016.

Informació

Si voleu fer la ruta, podreu trobar informació a:

–Oficina de Turisme de l'Espluga de Francolí.
Plaça del Mil·lenari, 1. 43440 L'Espluga de Francolí. Tel. 977 871 220.
http://www.esplugaturisme.cat.

–Museu de la Vida Rural.
Ctra. de Montblanc, 35. 43440 L'Espluga de Francolí. Tel. 977 870 576.
http://www.museuvidarural.cat/cainicio.

–Paratge Natural d'Interès Nacional de Poblet.
Alberg de Joventut Jaume I. Les Masies, s/n. 43440 L'Espluga de Francolí. Tel. 977 871 732. Correu electrònic: pnpoblet@gencat.cat.
http://parcsnaturals.gencat.cat/ca/poblet.

També podeu contactar amb Drac Actiu, on us ajudaran a dissenyar l'activitat a la vostra mida (amb jeep, a peu, amb bicicleta…).
Partida del Gorg, s/n. 43440 L'Espluga de Francolí. Tel. 629 213 263 i 660 750 531. Correu electrònic: info@dracactiu.com.
https://www.dracactiu.com.

Recordeu que els paratges de la ruta ubicats al Bosc de Poblet inclouen indrets d'accés restringit (com les mines) i que la majoria de les finques del recorregut són propietats particulars.

Margarida Aritzeta i Abad